

Johano Strasser: Europa u potrazi za sobom samom

Usred silnih prevrata, koji su s ishodištem u Francuskoj revoluciji koncem 18. stoljeća zahvatili čitavu Europu, Friedrich von Hardenberg, zvan Novalis, piše svoj esej *Kršćanstvo ili Europa*. Tu pjesnik razvija svoj san o pomirenju starog s novim pod krovom jedne obnovljene kršćanske crve, “koja svu dušu žednu nadzemaljskog uzima u krilo i rado postaje posrednica između starog i novog svijeta” (Novalis, 1956, str. 107). Kod tog teksta ne radi se, kao što mu se često podmeće, o retrogradnom zamagljivanju Srednjeg vijeka. Ono što Novalis zamišlja, prije svega je sinteza: “Ovdje su predanost starini, privrženost duhovnom ustroju, ljubav spram spomenika otaca i slavne državne obitelji, te radost poslušnosti; tamo su dražestan osjećaj slobode, bezuvjetno očekivanje moćnih krugova djelovanja, zadovoljstvo novine i mladosti, neobavezan dodir sa svim drugovima u državi, ponos na općenitu valjanost čovjeka, radost zbog osobnog prava i vlasništva nad cjelinom, te snažan osjećaj građanstva.” (Novalis, 1956, str. 106).

Svakako, emfatičnost s kojom Novalis objavljuje “veliko doba pomirbe” – “ono hoće, ono mora doći” – nakon svih barbarskih klanja, koja je Europa otad proživjela, nakon svih poniženja i pustošenja što su ih Europljani počinili u čitavom svijetu, ne možemo više dijeliti. Da drugi kontinenti čekaju na “pomirbu i uskrsnuće Europe”, “kako bi se priključili i postali sugrađani nebeskog carstva” – tko bi se danas još usudio pomisliti takvu misao, kamoli da je zapiše? A ipak je jedna stvar u ovom tekstu za nas današnje još uvijek zanimljiva: naime, da Europu shvaća kao duhovnu, kulturnu cjelinu, da se uzda u snagu sinteze i odbacuje sve imperijalističke osvajačke i vladarske strasti.

Europa, raspukli zapadni rub starog euroazijskog kontinenta, oduvijek je bila više ideja negoli tvrda, kompaktna realnost. Prema istoku širom otvorena, prema jugu na Sredozemlju koje se preskače s lakoćom, Europa je od pamtivijeka bila izložena mnogim stranim utjecajima. Europa se uopće nije mogla ograničiti, njoj nije preostalo druge nego da u sebe primi ono strano i iz mnogih različitih izvora oblikuje vlastitu kulturu. Ono što je na kraju iz toga ispalo, visoka europska kultura “od Shakespearea do Benza, od Mozarta do Marie Curie, od Strindberga do Einsteina, od Dürera do Beatlesa”, piše Matthias Greffrath u listu *Die Zeit* od 9. studenoga 2000, danas je “globalno vlasništvo čovječanstva”, dakle, ništa specifično europsko, na što bismo se mogli pozvati kad je riječ o našem identitetu. Odavna ni kršćanstvo, na koje se Novalis još mogao pozvati, nije više ona velika zagrada ispred koje bi se Europa mogla shvatiti kao cjelina.

Što je, dakle, Europa? Tko danas postavlja to pitanje, provocira pomalo usijane odgovore, koji se svi svode na to da se Europa ograniči, da se kaže što ona nije, što ne spada u nju: primjerice, Turska ili Rusija ili Ukrajina, Rumunjska, Bugarska, Srbija ... Kada želimo saznati tko smo, ograničavanje je još uvijek naš prvi refleks. Ali ono drugo, ono strano, spram kojeg se ograničavamo, u pravilu je odavna dio naše vlastitosti. Tko misli da Europu može iznova zasnovati kao kršćanski Zapad, i *stoga* želi izdvojiti većinski islamsku Tursku, trebao bi se prisjetiti bogatstva europsko-islamske kulture u Španjolskoj, ili bar jednom zaviriti u berlinske četvrti Kreuzberg ili Neukölln, ili u pariški Banlieu, ili pak u Finsbury Park na sjeveru Londona. A tko, proglašavajući podjelu Rimskog carstva božjom opomenom, bizantinski obilježeno pravoslavlje proglašava Ne-Europom, taj dosljednosti za volju ne samo da bi morao izopćiti kolijevku Europe i izvorište europske demokracije, Grčku, već i velik dio onoga što Veneciju ili Ravennu čini tako fascinantnim europskim gradovima: djelo bizantskih arhitekata i umjetnika, opljačkano dijelom u sklopu četvrtog križarskog pohoda u osvojenom Carigradu, poput konja na Markovoj crkvi u Veneciji. A tek Rusija, koja je svojom književnošću – Puškin, Gogolj, Dostojevski, Turgenjev, Čehov, Tolstoj, Babelj – svojim slikarstvom – Kandinsky, Chagall – i svojom glazbom – Rahmanjinov, Rimski-Korsakov, Čajkovski – toliko obogatila europski obrazovni kanon.

Možda bi u tom pogledu bilo bolje da se europske uredbe o čistoći primjenjuju samo na pivo, vino i druge namirnice, dok ćemo se u ostalim slučajevima pomiriti s činjenicom da jednostavan put do europskog identiteta preko razgraničenja i izopćenja drugog ne postoji.

Ali što je onda Europa, ako joj je granice tako teško odrediti? Većini Europljana do danas ne ulazi u glavu da Europa nije datost, već zadatak, da mi Europljani, čak i kad gradimo na raznovrsnim tradicijama i institucijama europskih naroda, po mjerilu našeg povijesnog iskustva moramo razviti ono što bi Europa trebala biti. Moramo odlučiti koji od mnogih likova i vlastitih prikaza, koje je Europa poprimila tijekom svoje duge povijesti, treba biti upečatljiv za budućnost, na koje se tradicije želimo nadovezati i za kojim kulturnim resursima možemo posegnuti kako bismo izgradili budućnost Europe.

Naravno da te tradicije odavno nisu više poznate svim Europljanima, bilo zato što im u školi i na sveučilištu nisu bile posredovane, bilo zato što su im svjesno okrenuli leđa. “Mnogi Europljani”, piše Manfred Fuhrmann u svojoj knjizi *Europski obrazovni kanon*, “već su neko vrijeme – dijelom na osnovi iskustva s vlastitom najnovijom poviješću, dijelom iz divljenja spram Sjedinjenih Američkih Država – u bijegu pred sobom samim” (Fuhrmann, 2004, str. 232). Ali nešto poput europskog identiteta, koji je pretpostavka da od EU-a ikad može nastati cjelina koja je zaista u stanju konzistentno djelovati, ne može se steći bez posredničke i integrativne instance. I zbog toga je bavljenje europskom tradicijom, s kulturnim zalihama koje obilježavaju europsku povijest, od najveće važnosti. Obrazovanje u tom sveobuhvatnom smislu stvara kulturni identitet, a to je presudna spona koja se može suprotstaviti raspadu i nemoći Europe.

Za prvu generaciju europskih političara nakon 1945. Europa je prije svega predstavljala mirovni poredak. Istinski učinak Europe vidjeli su u tome da su nakon dva svjetska rata od *zakletih neprijatelja* postali kooperacijski partneri. S tog gledišta, širenje na Istok, koje deset novih država iz nekadašnje sovjetske sfere moći dovodi u EU, predstavlja trijumf europske mirovne politike. Osiguranje mira kroz kooperaciju, kroz stvaranje polja na kojima nekadašnji protivnici prate interese koji su im zajednički, ili se međusobno nadopunjuju, to je zaista koncept koji i izvan Europe može dobivati na značaju.

Drugi će radije naglasiti tradiciju njegovanja tržišta putem kriterija socijalne i ekološke razboritosti. Tako je za Franza Josefa Radermachera ono što Europu razlikuje od drugih veleregija orijentiranost na projekt *ekosocijalnog tržišnog gospodarstva*.

Za Matthiasa Greffratha *differentia specifica* Europe svodi se na socijalno-državno kroćenje kapitalizma, na činjenicu da se ovdje, u Europi, kulturalna raznolikost i socijalna jednakost misle zajedno, čak i stvari koje se doimaju tako samorazumljivima poput “čistoće naših gradova s njihovim kupalištima i koncertnim dvoranama, ljepota naših sela, pouzdanost naše vodoopskrbe, vozni redovi i uklanjanje otpada, besplatno obrazovanje”. Ukratko, stvari koje se u Europi većini ljudi čine normalnima, ili se drži da im pripadaju, u drugim se dijelovima svijeta, u Aziji, Africi i Latinskoj Americi, a dijelom i u bogatoj Sjevernoj Americi, djeluju naprosto utopijski.

Je li to ono što bi Europljani trebali braniti od američke verzije globalizacije i njihovih trojanskih konja u dijelovima Europske komisije?

Michel Albert markirao je tu frontu prije dosta godina u svojoj knjizi *Kapitalizam kontra kapitalizma*: “Rajnski kapitalizam” s njegovim dužim razdobljima planiranja, paktom između kapitala i rada, i solidarnim sustavom osiguranja, a nasuprot njemu anglosaksonski s jednostranim naglaskom na “shareholder value” i radikaliziranoj utakmici. Za Alberta nema sumnje da “Rajnski”, ukroćeni kapitalizam predstavlja bolji, humaniji sustav. Ali, piše on, Rajnska varijanta kapitalizma za većinu ljudi još i danas posjeduje “šarm stare frajle iz provincije”. Nasuprot njoj “neoamerička” varijanta djeluje zarazno vitalna u svom nedostatku opreza i obzira. Sve upućuje na to da ona i u Europi osvaja sve više tla. Ukratko, u utakmici kapitalizama probit će se vjerojatno onaj gori (Albert, 1992, str. 229 f.).

Moramo li se pomiriti s tom prilično depresivnom činjenicom? Dokle god se Europska Unija podvrgava diktatu jedine preostale supersile, koji obmanjuje oznakom “Washington Consensus”, a briselska Komisija – poput većine nacionalnih vlada u Europi – revno izvršava američke predodžbe globalizacije, vjerojatno nema mnogo nade. Ali, je li isključeno da Europljani spoznaju kako globalizacija u smislu svjetske deregulacije i ekonomizacije svih životnih uvjeta znači kulturnu katastrofu? ”Za SAD”, kaže Ulrich Beck, “nacionalni interes i globalizacija stapaju se imperijalistički.” (Beck/Wills 2000, str. 108) Ali zašto bi Europljani, koje su tek užasi dvaju svjetskih ratova i krvavi ustanci u njihovim bivšim kolonijama prenuli iz imperijalističkog sanjarenja o moći, sada trebali dopustiti da postanu pomoćnici u ostvarenju američkog imperijalizma?

Samostalni razvoj Europe nije, međutim, moguć, ako se Europljani podvrgnu dogmi WTO-a o globalno otvorenom nereguliranom tržištu. Na otvorenom dereguliranom svjetskom tržištu kulturne i socijalno-državne posebnosti, koje Europu razlikuju od drugih velikih regija, dugoročno prijete postati žrtvom konkurencije destinacija. Horst Afheldt nedavno je to naznačio u svojoj knjizi *Gospodarstvo koje osiromašuje*: “Ono što Europa kao liberalizirani gospodarski prostor danas može ponuditi, to već nudi svjetski liberalizam. Ono što liberalizam ne može ponuditi, očuvanje okoliša, socijalnu sigurnost i pravednu raspodjelu, Europa uz posvemašnje otvaranje tržišta, međutim, također ne može ponuditi. 'Europski interesi' rastaču se u općem svjetskom tržištu. Europa postaje suvišna.” Njegov zaključak glasi: Europa mora stvoriti vlastito tržište i osigurati ga, ako treba, zaštitnim carinama. “Odvajanje od američke predvodničke sile bilo bi važna pretpostavka za proces stvaranja europskog jedinstva.” (Afheldt 2003, str. 194 f.)

Da to nije jedini mogući zaključak s jednakih polazišnih osnova, pokazuje Franz Josef Radermacher u svojoj knjizi *Ravnoteža ili uništenje*. Pod trenutnim uvjetima svjetskog poretka kojim dominira WTO, kaže Radermacher, SAD je nadmoćan nad Europom, jer s više uspjeha čini pogrešnu stvar. Radi se o tome da se okvirni uvjeti za svjetsko gospodarstvo promijene tako da se bolji koncept, europska predodžba o ekosocijalnom tržišnom gospodarstvu, zaista može etablirati. Radermacher u tu svrhu predlaže dvostruku strategiju, kod koje Europljani vjerodostojno prijete da će s velikim uspjehom učiniti pogrešnu stvar, kako bi naveli Amerikance da naposljetku daju pristanak za ugovorna rješenja inteligentne regulacije. (Radermacher 2002, str. 250 ff.)

Pitanje je samo mogu li Europljani smoći dovoljno uviđavnosti i odlučnosti da stanu na vlastite noge. Postoji bez daljnjeg kanon vrijednosti i vrijednosno određenih nazora koji Europljani dijele, na što je upozorio Manuel Castells. U svojem trosveščanom djelu *Doba informacije* on piše: “Sloboda, jednakost, bratstvo, obrana državne dobrobiti i društvene solidarnosti, stabilnih radnih odnosa i prava radnika i radnica; briga za univerzalna ljudska prava i nevolje četvrtog svijeta; novo insistiranje na demokraciji i njeno širenje na područje sudjelovanja građana na lokalnoj i regionalnoj razini; životna snaga povijesno/teritorijalno ukorijenjenih kultura, koje često dolaze do izražaja u jeziku i ne kapituliraju pred kulturom realne virtualnosti. Većina europskih građanki i građana vjerojatno će potpisati te vrijednosti.” (Castells 2003, str. 383) Ali suglasnost u održavanju vrijednosti još uvijek ne mora značiti da bi Europljani bili sposobni uspostaviti konzistentnu političku praksu. Posljednji rat u Iraku pokazao je u svakom slučaju koliko su Europljani još udaljeni od toga da vlastitu poziciju zastupaju zatvoreno i djelotvorno, zatreba li i u sukobu s SAD-om. Ljudi diljem Europe većinski su se, doduše, izjasnili protiv kaubojske politike Bushove administracije, tako da su tom prilikom zajednička vrijednosna baza i demokratsko lice Europe postali vidljivi dosad neviđenom jasnoćom. Svejedno, našlo se dovoljno europskih vlada koje su, bilo zbog kratkoročnih prednosti, bilo iz uvjerenja, dale potporu američkoj praksi i priskrbili joj na taj način naknadno djelomičnu legitimaciju. Ne može se previdjeti ni da je fascinacija američkim modelom i američkim načinom života u zemljama koje su u posljednjem procesu širenja

postale članice EU-a još prilično nepoljuljana. I dokle god tomu bilo tako, neće biti lako objasniti nužnost vlastitog europskog puta u 21. stoljeće.

Postoji pojam konkurentan pojmu Europe: *Zapad*. Između zemalja Srednje i Zapadne Europe te SAD-a i Kanade, zaista postoje tijesne povijesno-kulturne veze. Ono što ujedinjuje Zapad jest pozitivan stav spram modernog, znanstveno poticanog načina života, baština humanizma i prosvjetiteljstva, aktivizam, individualizam i racionalizam, visoko vrednovanje ljudskih prava i demokracije. I manje impozantne pojave zajedničke su Europljanima i njihovim rođacima s druge strane Atlantika. U američkom životnom stilu i američkoj trivijalnoj kulturi, nad kojima se obrazovani Europljani zgražaju, jedva da postoji nešto što ne bi bilo meso našeg mesa, svedivo na europske izvore! Čak i ona neukusna mješavina svijesti o poslanju i najtupljeg egoizma, naivnosti i brutalnosti, s kojom SAD tako često nastupa u Srednjoj i Južnoj Americi, a onedavna i u Perzijskom zaljevu, nama Europljanima odveć je prisna iz vlastite imperijalističke prošlosti.

I onkraj Atlantika europejstvo se razvilo do prepoznatljivosti. Bilo bi važno prepoznati ono drugo, što nam odatle dolazi u susret, kao svoje vlastito, a da ga pritom odmah ne prihvatimo kao obvezatan model i neizbježnu sudbinu, ili slavimo kao vrhunac vlastitih mogućnosti.

Jer ovdje u Europi, pred europski duh danas se postavljaju drukčiji zadaci od onih onkraj Atlantika. Europa je s jedne strane dio Zapada, s druge strane ona je od pamtivijeka most između Istoka i Zapada. I u budućnosti će Europa – u vlastitom interesu i u interesu mirnog razvitka svijeta – morati ispunjavati tu funkciju mosta. Već to označava dalekosežno diferenciranje spram SAD-a. K tome valja pribrojati i razlike. Ne mislim pritom na ono što je dugi niz autora od Jamesa Feinmorea Coopera preko Walta Whitmana do Marka Twaina u 19. stoljeću, nerijetko uz burno odobravanje europskih kolega, izložio kao sastavne dijelove vlastita američkog identiteta, i na koje je Susan Sonntag u svom govoru povodom primanja mirovne nagrade upozorila kao na izvor antieuropskih ispada u Bushovoj vladi: “Američka nevinost i europska rafiniranost; američki pragmatizam i europski intelektualizam; američka djelotvornost i europska svjetska bol; američka neiskvarenost i europski cinizam; američka dobroćudnost i europska zloba; američki moralizam i europska sklonost kompromisima ...” Mislim prije svega na različita povijesna iskustva.

Više od dva tisućljeća narodi u Europi se gužvaju na vrlo tijesnom prostoru. Tip rješenja problema *Go West!*, polazak i novi početak u pretpostavljenom praznom prostoru, još od seobe naroda ovdje više ne postoji. Tko ovdje presijeca gordijske čvorove umjesto da ih razrješuje, taj ne oslobađa, već uništava. S mukom smo stoljećima morali učiti živjeti s kompleksnošću da uvijek uzimamo u obzir interese druge strane. Mi ovdje, u Europi, znamo što su *strukturni problemi*, i da se oni ne rješavaju tako da se ono staro jednostavno makne i na pretpostavljenoj tabuli rasi započne graditi novo. Europa je povijesni kontinent par excellence. Čime god se bavili, imamo posla s ostavštinama, s nasljeđem koje još nije podmireno.

Za manihejce i nestrpljive ljude od akcije to tipično europsko čuvstvo teško je razumjeti i još teže podnijeti. To je u prvom redu pozadina prezrivi izjava koje su posljednjih godina iz krugova američkog predsjednika Busha dopirale do nas. Republikancima blizak politolog Robert Kagan sveo je to u SAD-u prošireno gledište na pojam: “Amerikanci su s Marsa, Europljani s Venere”. Dok su se Europljani zanosili lijepim snovima, Amerikanci su se hvatali ukoštac s problemima i rješavali ih. Europljani, uvjeren je Kagan, žive u kantovskom fantastičnom svijetu vječitog mira, dok se jedino Amerikanci realistično laćaju zadatka da u svijet hobbesovske anarhije uvedu red.

Da u takvoj polemici postoji i groteskno nerazumijevanje kantovske pozicije, kakva proizlazi iz spisa *K vječitom miru*, jasno je svakom poznavatelju Kanta. Kantovo držanje u tom temeljnom spisu moderne svjetske unutarnje politike, sve je drugo samo ne neobuzdani optimizam. Ono je trezveni realizam zasićen iskustvom sparen sa snažnim dodatkom ironije.

Kada Europljani govore u kantovskom duhu obvezatnog međunarodnog pravnog poretka, govore ne zato što bi bili idealisti kojima je svijet stran, već iz straha od stoljetnog iskustva u kojem bolno iskušavanje vlastitog zakazivanja igra bitnu ulogu.

Ako mladenačka neobuzdanost američki kapitalizam za naivne duhove – i ne samo za njih! – čini tako atraktivnim, Europljani bi tome trebali suprotstaviti svoje povijesno iskustvo. Jer to je zaista prednost Europljana pred ljudima iz drugih dijelova svijeta: činjenica da su sve velike zablude i zločine već počinili, a kaznu za njih iskusili na vlastitoj koži. Istočno od nas još uvijek se bave zbacivanjem okova despotizma i kolektivizma, kao i sporim probijem prema moderni. Zapadno od nas, u SAD-u, priča o uspjehu slobode i blagostanja djeluje do te mjere neprekinuto da se svijest o dijalektici napretka jedva počela razvijati. Samo Europa, stara Europa, svjesna je neukidive ambivalentnosti napretka, rizičnog, sve vrijeme neosiguranog napretka slobode i građanstva.

Je li nerealistički nadati se da će Europa zaigrati na tu kartu? Nisu li opečena djeca najčešće i pametna? Ljudi poput Petera Glotza iza takvog pitanja naslućuju tek defetizam i slabašno zrcaljenje sebe samog. Prihvatiti američki izazov za njega znači raditi isto kao i Amerikanci. U gospodarstvu, na području kulture, obrazovanja i znanosti. Kao izraziti tehnološki determinist, on ne vidi samostalnu razvojnu perspektivu za Europu. Europa ili će krenuti američkim putem, ili će postati “regija primjenitelja, kulturno-povijesni muzej, tegobno sjećanje”. (Glotz, 1999, str. 235) I Glotzu je bitno da se Europa dokaže. Ali jaka Europa, koja mu lebdi pred očima, u ekonomskom, političkom i vojno smislu, predstavlja faktor moći koji preuzima razvojni model SAD-a, kako ne bi postao kolonijom.

Dokle god je svjetsko gospodarstvo ustrojeno onako kako sada stvari stoje, može biti da nam u Europi ne preostaje ništa drugo. Onda bi, međutim, bilo nerazumno da se takav kurs iznuđene prilagodbe toj izrazitoj pogrešci proglašava još i “inteligentnom modernizacijom”. Tu leži istinska greška Petera Glotza i svih onih koji uzdižu u nebo američki model uspjeha. Svatko tko želi vidjeti, može prepoznati da razvoj diktiran pritiskom SAD-a i WTO-a produbljuje socijalne podjele na Sjeveru i Jugu, ubrzava izrabljivanje biosfere, te smanjuje šanse za demokraciju i građanstvo, kao i mogućnosti mirnog suživota na Zemlji. Čak i kada bi Europljani, da prežive, privremeno morali raditi pogrešne stvari, morali bi se držati jedne vizije svjetskog poretka koja je orijentirana na socijalno izjednačavanje i trajno korištenje resursa, zbog čega je – sad već i trajno – superiorna nad trenutnim američkim modelom. Tu viziju valja prodiskutirati.

Kada sanjam o Europi, prije svega zamišljam način života koji povezuje tradiciju i modernu, sigurnost i slobodu, tržište i državu, raznolikost na malom prostoru i univerzalizam ljudskih prava, demokraciju i socijalnu državu, ekonomski korisno sa samostalnom vrijednošću estetskog i etičkog, zatim uniju slobodnih i jednakih država, iznutra federalističku i ustrojenu prema načelu subsidijarnosti, uniju s demokratskim ustavom i pravim parlamentom, izabranim predsjednikom i pravom vladom, umjesto pukog vrha uprave, te sa jasnom razdiobom kompetencija od komuna, okruga i departmana, zemalja i regija, preko pojedinačnih država do unije. Zamišljam da ta Europa ide vlastitim putem i pritom izbjegava svu eurocentričnu bahatost, ali koristi svoj zavidan ekonomski i politički potencijal kako bi ravnopravno sudjelovala u uređenju svijeta.

Uniju s demokratskim ustavom, pravim parlamentom i pravom vladom umjesto pukog vrha uprave – a ipak ta Europa ne bi trebala biti “nacionalni Levijatan”, nekakav birokratski Moloh, pa ni velika tvorevina koja imitira SAD, nekmoli “Reich”, nego historijski nova forma višerazinske demokracije, u kojoj se u manjem omjeru može uvježbavati ono što će jednom biti usavršeno kao svjetska politika. “Europa će”, napisao je Peter Sloterdijk u svom europskom eseju *Ukoliko se Europa probudi*, “biti seminar u kojem će ljudi učiti kako da u mislima nadilaze imperij.” (Sloterdijk, 1994, str. 48) Možda u smislu onoga što je Manuel Castells nazvao “državom umreženja”. (Castells 2003, str. 354ff.)

Ako je u pravu, morat ćemo diskutirati i o tome koje bi kompetencije briselska Komisija trebala vratiti nacionalnim državama i njihovim teritorijalnim jedinicama, kako bi se suprotstavila nabujalom birokratskom centralizmu u EU-u. Onda ne bismo smjeli dopustiti da nas prestraši dugotrajnost europskih procesa, komplicirano stupnjevana raspodjela kompetencija, te lokalna i regionalna samovolja. Trebali bismo odoljeti iskušenju da krenemo prečicama koje u najboljem slučaju mogu dovesti do jedinstva koje uništava istinsku snagu Europe: raznolikost životnih oblika na malom prostoru i njihovu specifičnu kulturnu produktivnost, kakvu nijedan veći sklop nikada neće dostići.

Ako mi Europljani, kako ja to sanjam, možemo dati nešto svijetu, onda je naša na stravičnim zabludama i beskrajnoj patnji iznikla spoznaja da samo kompleksna rješenja i miješani sustavi mogu biti primjereni životu, "konvivalni" kako bi rekao Ivan Illich, da se za volju čovjeka i života moramo suprotstaviti totalitarizmu čistih principa, dana prije svega iz tržišta i ekonomije. To, međutim, možemo učiniti samo ako u smislu regionalizacije svjetskog gospodarstva postavimo granice nereguliranoj globalnoj slobodnoj trgovini, zaštitimo naš gospodarski i kulturni prostor, i tako ponovno steknemo sposobnost političkog oblikovanja. Naravno da to pretpostavlja da od starih ili – u slučaju zemalja na Istoku koje su se nedavno pridružile EU-u – netom ponovno stečenih suverenih prava, odustanemo u korist snažne zajedničke politike. U tom smislu poljska, a donekle i španjolska vlada, svojom raspravom o europskom ustavu nisu ostavile dobar dojam. Započetim putom svejedno će se nastaviti, vjerojatno, kao i u slučaju eura, na posebno osjetljivim područjima isprva različitim brzinama.

Priznajmo: to što većina Amerikanaca danas misli o nama Europljanima nije u cijelosti pogrešno. Nepokolebljivi optimisti, primjerice, u pravilu nismo – ili bismo trebali biti? – ali da nam se stoga prezirivo predbacuje "europesimizam", to svjedoči o pomanjkanju životnog iskustva. Povremeno se bojimo vlastite kuraže, oklijevamo, gotovo sve čeka krenemo, započinjemo više puta, sumnjamo u sebe, a istinito je čak i ovo: melankolija nam nije strana. Ali to ni u kojem slučaju ne znači da zbog toga ne bismo znali živjeti, kamoli da bismo bili nesretniji od ostalih. Ako raspoložemo nečim kao što je umijeće života, ono se naposljetku sastoji i od sposobnosti da s ironijom podnesemo vlastita proturječja i nedostatnosti.

Među republikancima, koji trenutno vladaju u SAD-u, u posljednje vrijeme uvriježilo se izrugivanje "staroj Europi". Ona je slabašna, starački oprezna kada je u pitanju potreba za brzim djelovanjem. Sada, kada katastrofalne posljedice američke, a nažalost i britanske odlučnosti u Iraku postaju sve očevidnije, dok se namjerno izazvana iluzija o demokratskom razvitku i miru u čitavoj regiji pretvorila u ništa, na takve napade možemo reagirati opušteno. Oni koji nam sve to predbacuju očito podliježu istoj pogrešnoj procjeni zbog koje su Europljani u svojoj povijesti morali tako često i tako skupo plaćati: da se moć bez legitimnosti može trajno uspostaviti, da se trajni mir može osigurati samo vojnom nadmoćnošću.

Unatoč nedavno učinjenom prvom koraku u smjeru ustava Europske Unije, europski put danas nipošto nije u cijelosti jasno predodređen. Kako da Europa shvati samu sebe? Koji razvojni model da slijedi? Koliko se centralizacije može povezati s demokracijom? Koju ulogu bi Europa trebala igrati u svijetu? Tko i što sve spada u to? Možda uopće nije loše da je toliko pitanja još uvijek ili iznova otvoreno. Ja ne dijelim nestrpljivost s kojim mnogi danas prate napore pokušaje Europe da pronađe put do sebe same. Pa tek smo počeli sagledavati vlastitu povijest, njene svijetle i tamne strane, kao i mnoštvo iskustava sačuvanih u književnostima naroda i regija, kako bismo odlučili što može biti gradivo za budućnost.

Jedna stvar je razvijanje političko-institucionalne strane Europe, njen pravni lik koji se temelji na pravnoj tradiciji humanizma i objašnjenju ljudskih prava iz Napoleonova zakonika, "kako bi od unije novca nastala unija politike, od Europe tržišta Europa ljudi, a od Europe ugovora Europa ustava", kako to u svojoj knjizi o Europskoj ideji formulira Frank Niess. (Niess 2001, str. 238) To bi ujedno mogao biti značajan doprinos uređenju svijeta po principima prava. Druga stvar je održavanje živog sjećanja na tamne strane europske povijesti i barbarstvo, što također spada u naše nasljeđe.

Nigdje ono nije zornije sačuvano nego u književnosti naroda i regija. Iz književnosti možemo naučiti da mi Europljani nemamo nikakvog razloga da budemo oholi, da nam ne pristaje da svijet poučavamo uzdignutim prstom. Naš doprinos debati o novom svjetskom poretku može jedino biti osmišljen i razvijati se iz samokritički proširenog iskustva, ali bi upravo stoga mogao biti prihvaćen s utoliko većom pozornošću. Uz to, djeluje upečatljivo da Europa kao nužno pluralistički poredak, ne može bez građansko-vjerski usidrenih vrijednosnih osnova. Ako je, međutim, tome tako, kako to traži Rudolf Schieder, onda, pod uvjetom vjerske pluralizacije, "europska vjerska komunikacijska struktura", koja ne uključuje samo kršćane, nego i muslimane i Židove, predstavlja važnu pretpostavku. (Schieder 2001, str. 210) Naravno da tada u europskom ustavu eksplicitno pozivanje na kršćanstvo kao vrijednosnu bazu ne bi bilo primjereno.

U moj san o Europi ulazi i slika, prizor, u kojoj se miješaju prošlost i sadašnjost, poput one koja se može pronaći na kraju romana *Povijest opsade Lisabona*, Joséa Saramaga, tmurna scena uništenja i ubojstva, koja označava stravičan kraj, a ipak, uronjena u melankolično svjetlo, sadržava i obećanje humane budućnosti:

"Lisabon je bio osvojen, Lisabon je bio izgubljen. Nakon što se tvrđava predala, jenjalo je krvoprolie. Ali kada se Sunce spustilo nad more i doseglo jasan horizont, čuo se glas mujezina iz glavne džamije, koji je posljednji put zvao s mjesta na koje se sklonio. Allahu akbar. Od tog zazivanja Alaha Maure uhvati jeza, ali zov je završio prije vremena, jedan kršćanski vojnik, revan u vjeri ili mišljenju kako mu za okončanje rata nedostaje još jedan mrtvac, pojurio je uza stube minareta i jednim jedinim udarcem mača odrubio glavu starcu, u čijim je očima s gašenjem života zasjala svjetlost.

Tri su sata ujutro. Raimundo Silva odlaže kemijsku olovku, polako ustaje, dlanova uprtih o stol, kao da su se sve godine što će ih još proživjeti na njega spustile kao uteg. Ulazi u jedva osvijetljenu spavaću sobu, tiho se svlači, pažljivo, po mogućnosti nečujno, u osnovi, međutim, priželjkuje da se Maria Sara probudi, bez razloga, tek tako da joj može reći da je priča gotova, a ona, koja ionako nije spavala, upita ga: Gotovo?, a on reče: Da, gotovo, Hoćeš li mi reći kako završava?, Mujezinovom smrću. A Mogueime i Ouroana, što je bilo s njima?, mislim da se Ouroana vraća u Galiciju, a Mogueime odlazi s njom, prije polaska naći će u Lisabonu skrivenog psa koji će ih pratiti na putovanju ..."

Raimundo Silva i Maria Sara, koja bez razloga imaju i katoličko i židovsko ime, Mogueime i Ouroana, revni kršćanski ratnik i stari mujezin, to je personal s kojim moja Europa mora biti ustrojena. Na ruševinama tolikih uništenih gradova, na brdima leševa, ali sa snagom povjerenja i ustrajnošću, a to su u stanju samo ljubavnici koji su prošli kroz pakao.

Preveo Boris Perić

Citirana literatura:

Horst Afheldt, *Wirtschaft, die arm macht. Vom Sozialstaat zur gespaltenen Gesellschaft*, München 2003

Michel Albert, *Kapitalismus contra Kapitalismus*, Ffm i New York 1992

Ulrich Beck/Johannes Willms, *Freiheit oder Kapitalismus*, Ffm 2000

Manuel Castells, *Das Informationszeitalter III: Jahrtausendwende*, Opladen 2003

Manfred Fuhrmann, *Der europäische Bildungskanon*, Ffm 2004

Peter Glotz, *Die beschleunigte Gesellschaft. Kulturkämpfe im digitalen Kapitalismus*, München 1999

Robert Kagan, *Power and Weakness*, u: Policy Review 113/2002; citirano prema *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Heft 10/2002

Frank Niess, *Die europäische Idee. Aus dem Geist des Widerstands*, Ffm 2001

Novalis, *Die Christenheit oder Europa* (1799), u: Novalis, ausgewählt und eingeleitet von Walther Rehm, Ffm u. Hamburg 1956

Franz Josef Radermacher, *Balance oder Zerstörung. Ökosoziale Marktwirtschaft als Schlüssel zu einer weltweiten nachhaltigen Entwicklung*, Wien 2002

Wulff D. Rehfus, *Bildungsnot. Hat die Pädagogik versagt?*, Stuttgart 1997

José Saramago, *Geschichte der Belagerung von Lissabon*, Reinbek 1992

Rolf Schieder, *Wieviel Religion verträgt Deutschland*, Ffm 2001

Peter Sloterdijk, *Falls Europa erwacht*, Ffm 1994

Susan Sonntag, *Mirovna nagrada njemačkog knjižarstva 2003*. Govor zahvale